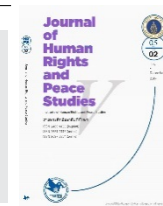

Journal of Human Rights and Peace Studies

journal homepage: <https://www.tci-thaijo.org/index.php/HRPS/index>

NOTE FROM FIELDWORK/ บทเรียนจากภาคสนาม

Give Space to “Emotions, Feelings, and Deeply Authentic Voices”: A Deep Facilitation in Deep South Thailand

ให้พื้นที่กับ “อารมณ์ ความรู้สึก และเสียงเล็กๆ ที่แท้จริง”: การจัดกระบวนการเชิงลึก ณ ชายแดนใต้

Chanchai Chaisukkosol/ชาญชัย ชัยสุขโกศล

Co-founder, CoJOY Consulting Co.,Ltd./ผู้ร่วมก่อตั้ง, บริษัท CoJOY Consulting จำกัด

Email: chaisohum@gmail.com

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:

Received: 14 Sep 2019

Revised: 11 Nov 2019

Accepted: 11 Dec 2019

Keywords:

process work

deep democracy

Pattani

Deep South Thailand

facilitation

Conventional method like academic and rational discussion seminar is not enough to move protracted violent conflict toward transformation, because this kind of conflict is so much tied with intense emotions, feelings, and voices that people keep deeply inside. If there is no space to express and way to work deeply with all these, it would be very difficult for conflict to move forward transformation. As supplementary to the conventional methods, we need new tools that can work deeply inside people. After each conflict party begins to connect to and trust each other bit by bit, the academic discussion panel can find its full potentials. Arnold Mindell created a method of conflict facilitation called “Process Work Psychology” and “Deep Democracy” for working directly with heated and intense emotion and feelings. This field note is a story about the author’s practical experience in applying these new methods, in one dialogue workshop in Pattani, to work with the distrust and conflict between Buddhists and Muslims in Deep South Provinces of Thailand.

บทคัดย่อ

คำสำคัญ:

จิตวิทยากระบวนการ

ประชาธิปไตยเชิงลึก

ปัตตานี

ชายแดนใต้

การจัดกระบวนการ

วิธีการเดิมที่ใช้กันอยู่ อย่างการจัดสัมมนา ถกเถียงอภิปรายด้วยหลักเหตุผลทางวิชาการ นั้น ไม่เพียงพอต่อการขับเคลื่อนความขัดแย้งรุนแรงที่ยืดเยื้อเรื้อรังให้คลี่คลายลง เพราะความขัดแย้งประเภทนี้ เกี่ยวข้องอย่างมากกับอารมณ์ความรู้สึกอันเข้มข้น และเสียงเล็กๆข้างในใจคน ที่หากไม่ได้แสดงกันออกมาให้ชัดๆ และหาทางทำงานเชิงลึกกับสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็ยากที่ความขัดแย้งจะคลี่คลายไปข้างหน้าได้ งานชิ้นนี้เสนอว่า เราจำเป็นต้องมีเครื่องมือใหม่ๆที่สามารถทำงานกับสภาวะเล็กๆ ของกลุ่มผู้คนได้มาเสริมสมทบกับวิธีการเดิมที่มีอยู่ เมื่อผู้คนจากแต่ละฝ่ายของความขัดแย้ง เริ่มที่จะเชื่อมโยงและไว้วางใจกันและกันได้มากขึ้นแล้ว วิธีการสัมมนาด้วยหลักเหตุผลเชิงวิชาการที่ใช้กันอยู่จึงจะเกิดมรรคผลมากยิ่งขึ้นต่อไป Arnold Mindell ได้ออกแบบวิธีการจัดกระบวนการความขัดแย้ง (*conflict facilitation*) ชุดหนึ่งซึ่งเรียกว่า “จิตวิทยากระบวนการ” (*process work psychology*) และ “ประชาธิปไตยเชิงลึก” (*deep democracy*) เพื่อทำงานโดยตรงกับอารมณ์เข้มข้นร้อนแรงของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งยืดเยื้อ บทบันทึกภาคสนามชิ้นนี้ เป็นการบอกเล่าประสบการณ์ของผู้เขียน ที่ได้มีโอกาสทดลองใช้เครื่องมือใหม่นี้จริงกับกรณีความไม่ไว้วางใจกันระหว่างคนพุทธกับคนมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยในสถานเสวนาครั้งหนึ่งที่จังหวัดปัตตานี

เกริ่นนำ

ในการคลี่คลายความขัดแย้งยืดเยื้อและมีความรุนแรงเกิดขึ้นยาวนานนั้น วิธีการจัดสัมมนาหรือประชุมเป็นทางการ มีกำหนดการ ลำดับวาระชัดเจนตายตัว เป็นเส้นตรง (*static & linear*) พยายามควบคุมสถานการณ์ให้อยู่ในความสงบ สุภาพ สนทนาอภิปรายกันด้วยหลักคิดและหลักเหตุผล ย่อมไม่เพียงพอ จำเป็นต้องมีการจัดกระบวนการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ มีพื้นที่ที่อนุญาตให้ผู้คนได้แสดงอารมณ์ความรู้สึกจริง ๆ ได้พูดเสียงจริง ๆ ที่ดูจะไม่สุภาพ ไม่โสภา มีการขึ้นเสียง มีความวุ่นวายปั่นป่วน มีพลวัตกลับไปกลับมาไม่เป็นไปตามแผนที่วางไว้ (*dynamic & non-linear*) มีทั้งความเบื่อหน่าย เซ็ง กอดตัน ตึงเครียด เศร้าโศก เจ็บปวด ฯลฯ ออกมาให้ปรากฏได้ด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้ คือ ส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ที่ถ้าเราจะมีมิตรไมตรีต่อกัน เราย่อมไม่อาจละเลยที่จะรับรู้มิติเหล่านี้ได้เลย

เมื่อสิ่งเหล่านี้ได้ปรากฏ และด้วยการดูแลอย่างใส่ใจและละเอียดอ่อนของกระบวนการ (*facilitator*) หรือวิทยากรกระบวนการ ให้แต่ละฝ่ายได้สามารถสื่อสารความรู้สึก ความนึกคิด และเสียงจริง ๆ ของตน ให้อีกฝ่ายได้ยิน ได้รับรู้ ได้เข้าใจ และยอมรับด้วยความเคารพแล้ว สถานการณ์ตึงตันจึงจะดูมีความหวังว่าจะคลี่คลายไปข้างหน้าได้ ซึ่งบางครั้งก็เป็นเพียงความก้าวหน้าเล็กๆ น้อย ๆ แต่บางครั้งก็เป็นการก้าวกระโดดของสถานการณ์เลยทีเดียว

ณ ชายแดนใต้

ปลายเดือนธันวาคม 2558 ผมมีโอกาสได้นำกระบวนการพูดคุย (facilitate) ในช่วงครึ่งแรกของงาน "สานเสวนาพุทธ-มุสลิม" ที่จัดโดย ผศ.ดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา อดีตผู้อำนวยการสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล และสภาศาสนสัมพันธ์เพื่อสันติภาพ (ผู้ล่องลับ) ด้วยการสนับสนุนของ ผศ.ดร.ปาริชาติ, ดร.ดวงหทัย บุรณะเจริญกิจ และคณะ ผมทำหน้าที่ จัดกระบวนการ (facilitation) ให้ผู้เข้าร่วมคนพุทธและมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้ ประมาณ 40-50 คน ซึ่งมีทั้งพระ ภิกษุณี นักรุกิจทั้งพุทธและมุสลิม ครู อิหม่าม อุซตาซ บาบอ อาจารย์มหาวิทยาลัยทั้งพุทธและมุสลิม ฯลฯ

ผมใช้วิธีการจัดกระบวนการที่เรียกว่า “จิตวิทยากระบวนการ” (process work psychology) และ “ประชาธิปไตยเชิงลึก” (deep democracy) ซึ่งเป็นวิธีการที่ Arnold Mindell (1995, 2002) ออกแบบมาเพื่อทำงานกับความรู้สึกที่เข้มข้นรุนแรงระหว่างคู่ขัดแย้งที่มีระดับความขัดแย้งสูงมาก ตัวอย่างเช่น กรณีการเหยียดผิวในอเมริกา (Mindell, 2002, pp. 127-130) กรณีความขัดแย้งในไอร์แลนด์เหนือ (Mindell, 2002, pp. 25-27) กรณีความขัดแย้งระหว่างคนอิสราเอลกับคนปาเลสไตน์ (Reiss, 2004) กรณีความสัมพันธ์ระหว่างคนเชื้อสายโครแอต (Croats) ชาวเซอร์บ และคนมุสลิม ในประเทศโครเอเชียและบอสเนีย หลังสงครามโครเอเชีย ปี 1991-1995 (Arye & Audergon, 2005; Audergon, 2005) กรณีการเหยียดหยามพื้นดินความสัมพันธ์ในรวันดา (Audergon & Audergon, 2017) เป็นต้น แนวทางของกระบวนการนี้ยึดหลักว่า “ให้ความสำคัญกับเสียงทุกเสียงได้ปรากฏ แม้ว่าเสียงนั้นจะไม่น่าฟังขนาดไหนก็ตาม เพราะในเสียงนั้น ๆ ย่อมมีแก่นสารสาระสำคัญบางอย่างที่ต้องการบอกแก่สถานการณ์หนึ่งๆ เสมอ ” ผมมีเวลาเพียงหนึ่งวันเท่านั้น ซึ่งเป็นความท้าทายมาก ในช่วงแรกนั้น ผู้เข้าร่วมล้งเล รื้อดูท่าที ว่าวิธีการใหม่นี้จะมีขั้นตอนกระบวนการในทางปฏิบัติอย่างไร? จะให้ผลแตกต่างไปจากวิธีการที่คนอื่น ๆ นำลงไปใช้ทำงานในชายแดนใต้กว่าสิบปีที่ผ่านมาอย่างไร?

อาจารย์ปาริชาติและผมใช้เวลาตลอดทั้งเช้า เพื่อปูพื้นฐานและสร้างความรู้สึกลอดภัยให้มากเพียงพอที่แต่ละฝ่ายจะกล้าทดลองใช้วิธีการใหม่นี้ในการสนทนาพูดคุยกัน ผมอธิบายถึงวิธีการ “สวมบท” (role) ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของวิธีการนี้ ที่อนุญาตให้ใครก็ได้สามารถทดลองสวมบทและพูดจากเสียงของคนที่เราอยู่ในบทนั้นได้ ไม่จำเป็นต้องพูดเฉพาะเสียงของตนเองเท่านั้น วันนั้น มีพระบางรูปทดลองพูดจากเสียงของภิกษุณี คนมุสลิมทดลองพูดจากบทของทหาร คนพุทธทดลองพูดจากบทของคนมุสลิม เป็นต้น

วิธีการ “สวมบท” นี้สำคัญ เพราะทำให้แต่ละฝ่ายไม่ยึดติดอยู่กับเสียงใดเสียงหนึ่งที่ “แค่อ้าปากก็รู้แล้วว่าพูดอะไร” เสมอไป และเป็นวิธีการที่ทำให้อัตลักษณ์ ภาพประทับที่ตายตัว สามารถสั่นไหวได้มากขึ้น จนอาจมีความจริงบางอย่างที่ไม่เคยมีใครได้ยิน ได้รับรู้ ได้เข้าใจ ปรากฏขึ้น และทำให้สามารถแปรเปลี่ยนสถานการณ์ตบตันสู่ความหวังและทางออกใหม่ได้

ใต้สู่จุดร้อนแรง

กระทั่งตกบ่าย ก็มาถึงกิจกรรมที่เป็นหัวใจของวันนี้ที่ผมเตรียมเอาไว้ คือ การทำกระบวนการกลุ่ม (group process) ผมเริ่มทำกระบวนการกลุ่ม โดยเสียงท้าทายทั้งคนพุทธและมุสลิมอย่างเปิดเผย โดยให้ขีดเส้นแบ่งครึ่งห้อง ข้างหนึ่งพุทธ ข้างหนึ่งมุสลิมเลย ทุกคนในห้องต่างแปลกใจผสมตกใจ เพราะเป็นวิธีการที่ตรงข้ามกับคนทำงานสายสันติวิธีและคลี่คลายความขัดแย้งทั้งหลาย ที่พยายามไม่ให้เกิดการแบ่งขั้วแยกข้างให้ทุกคนรวมขอมประนีประนอมกัน

ผมอธิบายต่อว่า แม้มีการตีเส้นแบ่งข้างชัดเจน แต่เนื่องจากเราแต่ละคนจะสามารถพูดโดยการสวมบท (role) ได้ ดังนั้น ถ้าคนพุทธอยากทดลองมาพูดในฐานะมุสลิม ก็เดินมาฝั่งมุสลิม และถ้าคนมุสลิมอยากทดลองพูดจากเสียงของคนพุทธ ก็เดินมาที่ฝั่งคนพุทธได้เช่นกัน พอเริ่มต้นกระบวนการ ก็มีคนพุทธมาพูดในฝั่งคนมุสลิมจริง ๆ และในทางกลับกัน ก็มีคนมุสลิมมาพูดในฝั่งคนพุทธด้วยเช่นกัน

ช่วงแรก ทั้งสองฝ่ายพูดกันในแง่มุมมองที่ติงามของคนในพื้นที่ว่า “อิสลามเป็นศาสนาแห่งสันติภาพ” “คนพุทธยึดหลักเมตตาและกรุณาเป็นสำคัญ” “แต่ไหนแต่ไรมาก คนพุทธและคนมุสลิมเราเคยอยู่กันมาด้วยดี และตอนนี้ก็ยังเป็นอย่างนั้น” พร้อมทั้งให้ตัวอย่างจริงจากพื้นที่หลากหลายตัวอย่าง

ผมในฐานะกระบวนการ (facilitator) กล่าวไปว่า “ที่ทั้งสองฝ่ายพูดกันนั้นเป็นเรื่องจริง และปัจจุบัน ก็ยังมีการปฏิสัมพันธ์ฉันมิตรเช่นนั้นอยู่จริง ตอนนี้ ผมอยากเชิญชวนให้แต่ละท่าน ได้ทดลองพูดแสดงความจริงในมิติอื่น ๆ ให้เพิ่มมากขึ้นกว่ามิติด้านมิตรภาพที่ได้พูดกันมาแล้ว เพื่อให้ความจริงครบด้านมากขึ้น”

สักพักต่อมา ประเด็นเริ่มเข้มข้นขึ้น คนพุทธที่ทดลองสวมบทคนมุสลิม ก็กลับมายืนฝั่งพุทธ และคนมุสลิมที่เดิมสวมบทยืนอยู่ฝั่งคนพุทธ ก็กลับมายืนอยู่ในฝั่งมุสลิมเช่นกัน ทั้งสองฝ่ายเริ่มพูดจุดยืนและเสียงลึๆ ของตัวเอง

หญิงผู้นำชาวพุทธคนหนึ่งออกมาเล่าประสบการณ์ด้วยน้ำเสียงตึงเครียดว่า “อยู่ในหมู่บ้านชาวพุทธที่เหมือนเป็นไข่แดง รายรอบด้วยหมู่บ้านชาวมุสลิม แต่ที่หมู่บ้านพุทธของตน หัวหน้าครอบครัวถูกฆ่าโดยกลุ่มก่อการฯ ไปแล้วถึง 16 คน แต่ไม่เห็นมีเพื่อนมุสลิมที่อยู่รอบหมู่บ้านออกมาช่วยเหลือเลยสักนิด...ไหนบอกว่าอิสลามเป็นศาสนาสันติภาพ?”

ถึงตอนนี้ บรรยากาศในห้องประชุมร้อนแรงอื้ออึงขึ้นมาทันที

จุดพลิกผัน คลี่คลาย

หญิงชาวมุสลิมคนหนึ่งเดินออกมาว่าไมโครโฟน ตั้งว่าจะเตรียมตอบได้ แต่เธอนิ่งไปสักพักหนึ่ง ดูเหมือนพยายามจะพูดอะไรออกมา แต่พูดไม่ออก ร่างกายเริ่มสั่น สักพักเธอร้องให้ออกมา ยังคงไม่สามารถพูดอะไรได้

จังหวะนี้หญิงชาวพุทธที่เพิ่งพูดจบไปเมื่อครู่ จึงเดินก้าวจากพื้นที่ที่สมมติให้เป็นพื้นที่เสียงคนพุทธ แล้วเดินข้ามเส้นแบ่งที่เราขีดไว้กลางห้องประชุม มาสู่พื้นที่มุสลิมที่หญิงมุสลิมคนนั้นกำลังยืนอยู่ หญิงชาวพุทธกอดหญิงชาวมุสลิมที่กำลังร้องไห้อยู่ พร้อมกับพูดใส่ไมโครโฟนว่า “ให้กำลังใจก่อนเลย...ยังไม่ต้องพูดอะไร” จากนั้น เธอก็เดินข้ามเส้นแบ่งกลางห้องประชุม กลับไปที่ตำแหน่งพื้นที่เสียงคนพุทธเหมือนเดิม ยืนรอให้หญิงมุสลิมคนนั้นพูด

หญิงมุสลิมค่อยๆ สงบลง และเริ่มพูดออกมาว่า “ไม่ใช่ที่เราไม่อยากช่วยนะ แต่ช่วยไม่ได้ เพราะเคยไปช่วยบอกชาวพุทธที่กำลังจะถูกฆ่า ให้หลบหนีไปในช่วงเวลานั้น ๆ แล้ว พอเช้าวันต่อมา ที่หน้าบ้านของเรา มีข่าวสาร 1 ถุง ไข่ต้ม 1 ใบ”

คนทำงานในชายแดนใต้จะรู้ว่า นี่เป็นสัญลักษณ์ที่ส่งมาจากกลุ่มก่อการฯเพื่อข่มขู่ว่า “ให้กินซะ นี่เป็นอาหารมื้อสุดท้ายของชีวิต”

หลังจากนั้น เธอบอกว่าเธอเลยไม่กล้าไปช่วยอีกเลย ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าจะมีการลงมือสังหารคนพุทธเมื่อไหร่ แต่เธอทำได้แค่เพียงแอบดูอยู่ในบ้านตัวเอง

บรรยากาศเหมือนจะหยุดไปชั่วครู่ เมื่อผู้คนที่ได้รับรู้ว่า ไม่เฉพาะคนพุทธที่ถูกทำร้าย แต่คนมุสลิมเองก็ตกอยู่ในอันตรายถึงชีวิตเช่นกัน และไม่เฉพาะกับตัวเธอเอง แต่อาจรวมครอบครัวและลูกๆ ของเธออีกด้วย กลุ่มชาวพุทธเอง แม้อาจยังไม่พอใจคนมุสลิมในอีกหลายกรณี แต่คำพูดของหญิงมุสลิมคนนั้น ก็ทำให้คนพุทธได้รับรู้ถึงไมตรีของคนมุสลิมว่ามีมากขนาดไหน

บรรยากาศที่ตึงเครียดแต่เดิม สลายไปชั่วขณะหนึ่ง

อันที่จริง เฉพาะการกอดของหญิงชาวพุทธที่กอดหญิงมุสลิมตอนร้องไห้ โดยที่ยังไม่รู้ว่าจะพูดอะไร ก็เป็นการแสดงควมมีน้ำใจกว้างขวางและหัวใจกรุณาของคนพุทธให้กับเพื่อนมนุษย์ท่ามกลางความลำบากแสนเข็ญนี้แล้วเช่นกัน ดูเหมือนคนทั้งสองศาสนา (อย่างน้อยก็สำหรับคนที่ร่วมอยู่ในห้องประชุมแห่งนั้น) จะกลับมาเชื่อมโยงหัวใจกันได้อีกครั้ง อย่างน้อยก็ชั่วครู่ชั่วยาม

สรุป

บันทึกภาคสนามชิ้นนี้ นำเสนอวิธีการจัดการกระบวนการความขัดแย้ง (conflict facilitation) ชุดหนึ่ง ที่เรียกว่า “จิตวิทยากระบวนการ” (process work psychology) และ “ประชาธิปไตยเชิงลึก” (deep democracy) ในฐานะที่เป็นเครื่องมือและแนวทางอีกชนิดหนึ่ง ที่ทำงานโดยตรงกับอารมณ์เข้มข้นร้อนแรงของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งยืดเยื้อ อย่างในกรณีจังหวัดชายแดนใต้ของไทย

สถานการณ์ในจังหวัดชายแดนใต้ของไทยปัจจุบัน ดำเนินมาถึงจุดที่คนพุทธรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจแล้วว่า ไม่ได้ได้รับความใส่ใจจากรัฐและผู้คนมากเท่าคนมุสลิม ในขณะที่ผลการดำเนินงานของคณะพูดคุยสันติสุขก็ดูจะเริ่ม

ถูกลดทอนความสำคัญลง อีกทั้งความไม่ไว้วางใจกันระหว่างคนพุทธกับคนมุสลิมก็มีแนวโน้มขยายไปสู่ส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ดังกรณีการต่อต้านมัสยิดในภาคเหนือและภาคอีสาน กรณีต่อต้านอุตสาหกรรมฮาลาล และกรณีครัวฮาลาล โรงพยาบาลยะลา ดังนั้น เครื่องมือและแนวทางใหม่ ๆ ในการทำให้ความรู้สึกเล็ก ๆ ของทั้งคนพุทธและคนมุสลิมทั้งในชายแดนใต้และส่วนอื่น ๆ ของประเทศไทย ได้แสดงออกและได้รับการได้ยินอย่างจริงจังจากแต่ละฝ่าย เพื่อแปลงเปลี่ยนไปสู่การฟื้นฟูความสัมพันธ์และความไว้วางใจในกันและกัน จึงยิ่งสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ และจำเป็นต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและบ่อย ๆ ดังกรณีการใช้แนวทางจิตวิทยางานกระบวนการและประชาธิปไตยเชิงลึกทำงานฟื้นฟูเยียวยาความสัมพันธ์ระหว่างคนเชื้อสายโครแอต (Croats) ชาวเซิร์บ และคนมุสลิม ในประเทศโครเอเชียและบอสเนีย หลังสงครามโครเอเชีย (ปี 1991-1995) ซึ่ง Arye and Audergon (2005) และ Audergon (2005) ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง 12 ปี ตั้งแต่ปี 1996-2001 และ 2006-2012

สำหรับการสานเสวนาครั้งนั้น แน่ใจว่า จุดที่หญิงชาวพุทธและหญิงชาวมุสลิมเริ่มสัมผัสหัวใจกันของ และกันได้จากการพูดจากอารมณ์ความรู้สึกและความเปราะบางของตัวเองที่ปกปิดซ่อนอยู่ภายในส่วนลึกของจิตใจ ดังกล่าวข้างต้น ไม่ใช่จุดสิ้นสุดแบบโรแมนติก happy ending ของงาน เพราะเรื่องราวใหญ่ ๆ ยาก ๆ และสลับซับซ้อนอย่างความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้นั้น มีเรื่องราว เหตุการณ์ และสถานการณ์ยิบย่อยมากมาย ที่ไม่อาจคลี่คลายให้จบไปได้ด้วยการรับรู้มิติระหว่างคนมุสลิมกับคนพุทธเพียงครั้งเดียว

สักครู่ต่อมา ประเด็นความรุนแรงและความไม่พอใจอื่น ๆ ปะทุขึ้นมาอีกครั้ง มีการพูดถึงเหตุการณ์สังหารและความรุนแรงกรณีอื่นในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเพิ่งเกิดในขณะนั้น และกินเวลาไปอีกระยะหนึ่ง สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นจนเป็นเรื่องปกติธรรมดาสำหรับกระบวนการวิธีแบบจิตวิทยากระบวนการและประชาธิปไตยเชิงลึก ที่ให้ความสำคัญกับเสียงทุกเสียงได้มีพื้นที่ปรากฏ และไม่จำเป็นต้องหยุดกระบวนการอยู่เฉพาะที่นาฬิกาที่ทุกคนรู้สึกดี ๆ ต่อกันในประเด็นใดประเด็นหนึ่งอย่างกรณีผู้นำชาวพุทธกับหญิงมุสลิมที่พูดถึงข้างต้น

สิ่งสำคัญสำหรับกระบวนการสายนี้ คือ "ติดตามกระบวนการไป" (follow the process) เมื่อมีประเด็นอะไรขึ้นมา ก็เฝ้าติดตามทำงานกับประเด็นนั้น ๆ ต่อไป เพราะหลักสำคัญ คือ ความขัดแย้งจะคลี่คลาย คืบเคลื่อนไปข้างหน้าได้ ก็ต่อเมื่อความรู้สึกและเสียงเล็ก ๆ ของผู้เกี่ยวข้องได้มีที่ทางได้ถูกแสดงออกมาและแปรเปลี่ยน (transform) เมื่อหมดเวลาของวันนั้น ผมในฐานะกระบวนการ ได้ชี้ให้เห็นว่า จากกระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตลอดบ่าย โจทย์สำคัญสำหรับพี่น้องพุทธและมุสลิมที่อยู่ร่วมกันที่นี่ คือ "เราจะฟื้นฟูความไว้วางใจและดูแลรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกันในกลุ่มคนพุทธและมุสลิมอย่างไร ภายใต้โจทย์ที่ทำหายนมาก ว่ามีความรุนแรงเกิดขึ้นกับทั้งสองฝ่ายอยู่เสมอเช่นนี้?"

โดยภาพรวมแล้ว แม้ผู้คนจะรู้สึกงุนงงระคนแปลกใจกับวิธีการนี้ แต่ก็เห็นว่าน่าสนใจ เพราะหากเราไม่สามารถมีพื้นที่ให้อารมณ์ ความรู้สึก และเสียงขุ่นข้องหมองใจได้ปรากฏขึ้นมาจริง ๆ ดังที่หญิงชาวพุทธได้เริ่มต้นพูดขึ้นมาก่อน เราก็คงไม่สามารถรับรู้ได้ว่าอันที่จริง คนมุสลิมก็ห่วงใยคนพุทธขนาดไหนและตกอยู่ใน

สถานการณ์ลำบากไม่แพ้กันอย่างไร และนี่คือ จุดเริ่มต้นหนึ่งของการค่อย ๆ ถักทอสานสัมพันธ์ สมานไมตรี ท่ามกลางรอยร้าวและความไม่ไว้วางใจที่ยังคงมีอยู่อย่างแน่นอแน แม้แต่ในห้องประชุมวันนั้น

ถ้าเราสามารถจัดให้มีกระบวนการประชุมพูดคุยด้วยแนวทางเช่นนี้ได้บ่อยครั้งและอย่างต่อเนื่อง สถานการณ์ก็น่าจะดูมีความหวังว่าจะเคลื่อนไปข้างหน้าได้มากขึ้นดังที่พระอาจารย์รูปหนึ่งกล่าวไว้ตอนจบวันว่า “บอกได้เลยว่ายังไม่ไว้วางใจที่จะพูดอะไรสัก ๆ อาจารย์ (หมายถึงผู้เขียน) ต้องลงมาทำแบบนี้บ่อย ๆ จะได้ไว้วางใจมากขึ้น และพูดเรื่องสัก ๆ ได้มากขึ้น”

เพียงแค่คำกล่าวที่ว่า “ยังไม่ไว้วางใจ” ก็สะท้อนมากพอแล้วว่า วิธีการจัดกระบวนการในครั้งนั้นสร้างความรู้สึกปลอดภัยและความไว้วางใจระหว่างพระอาจารย์รูปนั้นกับกระบวนการและผู้จัดงานมากเพียงพอที่จะพูดเสียงลึก ๆ ออกมาได้ แม้เสียงนั้นอาจเป็นเสียงที่ไม่เป็นไปตามที่หลายคนคาดหวังก็ตาม คำพูดดังกล่าวนี้จึงเป็นทั้งการสะท้อนกลับชวนให้หวนคิดทบทวน เพื่อปรับปรุงกระบวนการทำงาน และเป็นทั้งคำร้องขอจากคนพื้นที่ และถือเป็นสัญญาณที่ดีสำหรับการขับเคลื่อนคลี่คลายความขัดแย้งไปสู่สันติภาพในอนาคต โดยมีแนวทางจิตวิทยากระบวนการและประชาธิปไตยเชิงลึกนี้เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ร่วมสมทบ ทำงานคู่ขนานไปกับวิธีการอื่น ๆ ที่เป็นทางการ ใช้หลักเหตุผล มีลำดับวาระชัดเจนต่อไป

บรรณานุกรม

- Arye, L. & Audergon, A. (2005). Transforming conflict into community: Post-war reconciliation in Croatia. *Psychotherapy and Politics International*, 3(2), 112-121. doi:10.1002/ppi.24
- Audergon, A. & Audergon, J.C. (2017). Contribution of worldwork methodology for violence prevention and community recovery after mass violence: An example from Rwanda. *Psychotherapy and Politics International*, 15(1). doi: 10.1002/ppi.1405
- Audergon, A. (2005). *The war hotel: Psychological dynamics in violent conflict*. London: Whurr.
- Mindell, A. (1995). *Sitting in the fire: Large group transformation using conflict and diversity*. Portland, OR.: Lao Tse Press.
- Mindell, A. (2002). *The deep democracy of open forums: Practical steps to conflict prevention and resolution for the family, workplace, and world*. Charlottesville, VA.: Hampton Roads.
- Reiss, G. (2004). *Beyond war and peace in The Arab Israeli conflict*. Eugene, OR.: Changing Worlds Press.